

ji pouzdan ključ za razrješavanje, na osnovu vlastitog opredjeljenja. Popisna mjesta priređivač je najvećim brojem ubicirao (od oko 600 popisanih mjesta njih 130 ostalo je neubicirano). Eventualne greške, ipak, ne umanjuju značaj izdanja, pogotovo kad se ima u vidu važnost publikovanja izvora ove provenijencije i kako je mukotrpan posao njihovog privređivanja za izdavanje. Koristeći se iskustvom prethodnika i zahvaljujući vlastitom ogromnom trudu, ovaj veliki i značajan rad, sada već pokojni Momčilo Stojaković, uglavnom, uspješno je obavio.

Azrija Piralić

Povodom 25. godišnjice biblioteke *Kulturno nasljeđe Bosne i Hercegovine**

Izdavači biblioteke *Kulturno nasljeđe Bosne i Hercegovine* (»Veselin Masleša« — »Svjetlost«, Sarajevo — 1964—1989), ne osvrćući se na materijalne i druge teškoće našeg vremena, zbog kojih su mnogi izdavači protjerali nauku iz svojih edicija, u proteklih 25 godina našoj kulturi i nauci podarili su veliki broj djela, od kojih 43 djela iz oblasti kulturne i političke istorije. Zbog toga je ova biblioteka postala najjače uporište istorijske nauke, bez kojeg se ne mogu zamisliti ni njena prošlost, sadašnjost, ni budućnost, pošto su publikovana djela istoričara svih generacija i iz svih oblasti istorijske nauke — od hroničara Bašeskije¹⁾ i Lašvanina²⁾ preko tematski raznovrsnih Ivana Franje Jukića,³⁾ Vase Pelagića,⁴⁾ Vladislava Skarića,⁵⁾

* Ovaj tekst saopšten je na svečanosti posvećenoj 25. godišnjici biblioteke »Kulturno nasljeđe Bosne i Hercegovine« koja je održana u Sarajevu, 20. XII 1989. godine.

¹⁾ Mula Mustafa Ševki Bašeskija, »Ljetopis«. Prevod sa turskog predgovor i bilješke Mehmed Mujazinović, 1968, 490 strana, latinica. II izdanje 1987, 472 strana, latinica. Redakcija, priča i pogovor Fehim Nametak.

²⁾ Nikola Lašvanin, »Ljetopis«. Priredio, latinske i italijanske dijelove preveo, uvod i bilješke napisao Ignacije Gavran, 1981, 306 strana, latinica.

³⁾ Ivan Franjo Jukić, »Sabrana djela«, u tri knjige, 1973, latinica. Izbor i redakcija Boris Čorić. Priređeno u Institutu za izučavanje jugoslovenske književnosti u Sarajevu.

I knjiga — Pjesme i putopisi; Manji književni radovi; Pozivi za osnivanje književnog društva; Povijesni i zemljopisni radovi; Zemljopis i povjestnica Bosne; Uz ovo izdanje. Napomene; Tumač važnijih imena; Rječnik manje poznatih riječi, strana 454.

II knjiga — Bosanski prijatelj; Napomene; Tumač važnijih imena; Rječnik manje poznatih riječi, strana 638.

Hamdije Kreševljakovića (*Izabrana djela*, 1—4, u štampi) i drugih, do trojice najmlađih autora ove biblioteke, čija djela danas predstavljamo: dr Ibrahim Tepić, *Bosna i Hercegovina u ruskim izvorima 1856—1878. godine*, knjiga je izašla 1988. godine, na 586 stranica; dr Enes Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira 1699. do 1718. godine*, u obimu od 300 stranica i dr Omer Hadžiselimović *Na vratima Istoka. Engleski putnici o Bosni i Hercegovini od XVI do XX vijeka*, obima 377 stranica.

U prvoj, od ukupno pet glava knjige dr Ibrahima Tepića veoma dokumentovano obrađeni su osnivanje i rad ruskih konzulata u Sarajevu i Mostaru i djelovanje dubrovačkih konzulata vezano za prilike u Bosni i Hercegovini. Analizirajući rad 11 ruskih konzula u tri spomenuta konzulata, Tepić je na bosanskohercegovačkom primjeru rekonstruisao i interpretirao rusku balkansku politiku između Pariškog mira 1856. i Berlinskog kongresa 1878, nepovoljnih po ruske interese na Balkanu. Pariškim mirom završen je krimski rat u kome je poražena Rusija izgubila status jednog od dva protektora hrišćanskog stanovništva, zbog čega je bila primorana da traži nove forme diplomatskog i drugog djelovanja među hrišćanima u Osman-skom Carstvu. Bosna i Hercegovina, kao najisturenija osmanska provincija prema Habsburškom Carstvu, naseljena relativno najbrojnijim pravoslavnim stanovništvom, postala je stalna briga i predmet izvještavanja ruskih konzularnih predstavnika, čiji izvještaji nude bogate izvore saznanja o svim bitnim pitanjima osmanske politike, a posebno o onome što se odnosi na položaj pravoslavnog stanovništva i njim uzrokovane ustanke koji traju, s prekidima, od 1857. do 1877. godine, s napomenom da je sliku o socijalnim i političkim odnosima u Bosni i Hercegovini autor upotpunio i savremenom ruskom publicistikom.

III knjiga — Ćorić Boris: Ogled o Ivanu Franji Jukiću; Pisma Ivana Franje Jukića; Abecedni popis korespondenata; Kronološki pregled korespondencije; Kronologija života Ivana Franje Jukića; Bibliografija radova Ivana Franje Jukića; Literatura o Ivanu Franji Jukiću; Napomene; Tumač važnijih imena i pojmova; Indeks imena, strana 312.

4) Vaso Pelagić, »Izabrana djela I—III«.

I knjiga: Politički spisi. Priredio, predgovor i bilješke napisao Slavko Mićanović, 1971, 390 strana, ćirilica.

II knjiga: Pedagoški spisi. Priredio, predgovor i bilješke napisao Mitar Papić, 1971, 245 strana, ćirilica.

III knjiga: Istorija bosansko-hercegovačke bune. Priredio, predgovor i bilješke napisao Risto Besarović, 1971, 291 strana, ćirilica.

5) Vladislav Skarić, »Izabrana djela I—III«. Izbor i redakcija, predgovor i bilješke Milorad Ekmečić.

I knjiga: Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austrougarske okupacije, 1985, 388 stranica.

II knjiga: Prilozi za istoriju Sarajeva, 1985, 328 stranica.

III knjiga: Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine i jugoslovenskih naroda, 1985, 378 stranica, ćirilica.

U drugoj i najobimnijoj glavi prikazan je položaj Bosne i Hercegovine u Osmanskom Carstvu i to brojnim novim podacima o stanovništvu i njegovim migracijama, društvenom i političkom sistemu, finansijskoj i poreskoj politici, položaju crkava, saobraćaju, trgovini i zanatstvu itd., pri čemu data rekonstrukcija osmanskih vojnih i policijskih snaga u Bosni i Hercegovini predstavlja nov i poseban doprinos nauci.

Treća i četvrta glava Tepićeve knjige, posvećene ustancima hrišćanskog seljaštva u Bosni i Hercegovini, građom iz ruskih arhiva ukazuju na do sada manje poznate događaje i lica koja su se nalazila u središtu zbivanja u istočnoj i južnoj Hercegovini, Bosanskoj krajini i Posavini 1857—1863. Znanje o ustanku od 1875—1878, dobro proučenom i prije ove knjige, Tepić je obogatio novim podacima iz arhivske građe i štampe, kao i tumačenjima stavova ruske zvanične i nezvanične politike.

Peta glava, posvećena ruskoj knjizi u Bosni i Hercegovini posljednjih decenija osmanske vladavine, problemu otvaranja vilajetske štamparije, školovanju bosanskohercegovačkih omladinaca u Rusiji i školstvu u bosanskom ejaletu, prije svega, značajna je za istoriju bosanskohercegovačke kulture i novih političkih ideja na našem tlu.

Djelo dr Ibrahima Tepića predstavlja originalan i vrijedan naučni doprinos rađen na bazi dugotrajnih istraživanja u 4 ruska arhiva u kojim je istraženo 17 arhivskih fondova i 4 onovremena vodeća lista, uz korištenje objavljene građe i bogate naučne literature, među kojom i 68 djela ruskih autora.

U djelu *Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira* dr Enes Pelidija nastojao je da dá »cjelovitu sliku svih događaja u prve dvije decenije XIII stoljeća u granicama teritorije bosanskog ejaleta«. Od ukupno šest poglavlja studije, prva tri odnose se na period od Karlovačkog mira do izbijanja tursko-mletačkog rata 1714. godine. Posljednjom opsadom Beča, ili velikim bečkim ratom (od 1683. do 1699. godine) završen je dugotrajni period u istoriji osvajačkih ratova Osmanskog Carstva usmjerenih prema srednjoj Evropi. Taj period završen je neuspjelom opsadom Beča, gubitkom teritorije preko Save i Dunava i prelaskom Osmanskog Carstva iz ofanzive u konačnu defanzivu. U svim tim zbivanjima bosanski ejalet predstavljao je u doba ofanzive odskočnu dasku za dalja osvajanja prema srednjoj Evropi, da bi nakon prelaska u defanzivu on postao pogranična provincija u kojoj se izgrađuje sistem kapetanija kao odbrambeni mehanizam za osmansku granicu prema Austriji i Mletačkoj Republici.

Sve ove krupne istorijske promjene odrazile su se na mjesto i ulogu bosanskog ejaleta u okviru Osmanskog Carstva i unijele više-struke promjene u njegov unutrašnji život, o čemu je dr Pelidija dao najviše novog materijala i tako osvijetlio jedan u historiografiji zapos-

taavljeni period naše istorije. Pustošenja, stradanja i desetkovanje stanovništva bosanskog pašaluka u šesnaestogodišnjem velikom bečkom ratu, čije su se posljedice osjećale nekoliko decenija kasnije, te stabilizacija granice između Osmanskog Carstva i susjednih država, čime je pašaluk postao najisturenija pogranična provincija Carstva prema srednjoj i zapadnoj Evropi, usloveli su značajne promjene u organizaciji vojne i civilne uprave, ekonomskom, društvenom, političkom i vojnom položaju stanovništva bosanskog ejaleta, kao i kretanje stanovništva s obje strane i preko granice, što je, opet, uzrokovalo dalekosežne demografske, vjerske i etničke promjene. Na granici su oživjele kapetanije, a u unutrašnjosti je počela da »prevladuje pojava nasljednih timara i čifluka«, tako da je čitava zemlja doživljavala svojevrsnu militarizaciju koja će sve do 1878. godine bitno uticati na strukturu i fizionomiju društva u Bosni i Hercegovini.

Dr Pelidija posvetio je pažnju i uspostavljanju novih agrarnih i pravnih odnosa i na nizu primjera pokazao nesređenost i korumpiranost upravnih i sudskih organa vlasti, što je izazivalo nezadovoljstvo naroda. Istraživanja privrednih odnosa sadrže vrijedne podatke o poljoprivredi, stočarstvu, zanatstvu, unutrašnjoj i vanjskoj trgovini itd.

U dva poglavlja ove studije detaljno je rekonstruisano i prikazano ratovanje Osmanskog Carstva s Mletačkom Republikom i Austrijom, uz sadržajan osvrt i na sva druga zbivanja koja je rat izazvao u samom narodu, naročito u graničnim područjima između zaraćenih strana. I u ovom ratu došlo je do demografskih promjena i pomjeranja u bosanskom ejaletu i susjednim jugoslovenskim oblastima koje su se ovim, a i ranijim i kasnijim ratovima nalazile između čekića i nakovnja.

Dr Pelidija koristio je obimnu literaturu i brojne neobjavljene i objavljene istorijske izvore iz turskih arhiva, iz arhivâ Orijentalnog instituta u Sarajevu i Gazi Husref-begove biblioteke, iz Ratnog arhiva u Beču, historijskih arhiva u Dubrovniku i Zadru i iz Arhiva SANU. Ovo djelo ispravilo je nepravdu naše historiografije prema jednom prelomnom periodu bosanskohercegovačke istorije, u kome se bosanski pašaluk, kao granično područje između Osmanskog i Habzburškog Carstva, našao u vojnički i društveno konzerviranoj poziciji, primivši na svoja pleća preteško breme osmanske straže prema zapadnoj i srednjoj Evropi, čime djelo dobija još veći značaj za našu nauku.

Dr Omer Hadžiselimović uveo nas je svojom knjigom u zanimljiv i poučan svijet putopisne literature o Bosni i Hercegovini i nakon Šamićevih⁶⁾ i Irijartovih⁷⁾ francuskih putnika o Bosni, Peđeri-

⁶⁾ Midhat Šamić, »Francuski putnici u Bosni na pragu XIX stoljeća«, 1966, 312 strana, ilustrovano, latinica.

⁷⁾ Šarl Irijart, »Bosna i Hercegovina — Putopis iz vremena ustanka 1875—1876«. Prevod sa francuskog i bilješke: Vladimir Osipov. Predgovor: Radoslav Petrović, 1981, 200 stranica, latinica.

novih⁸⁾ putopisaca o Bosni i Hercegovini na njemačkom jeziku, publikovanja Giljferdinga⁹⁾ i Evansa¹⁰⁾ i radova Milorada Ekmečića¹¹⁾ o ovoj temi, priredio nam još jedan zanimljiv susret s ljudima iz najrazvijenije evropske zemlje u XIX vijeku, koji su ostavili zapise o Bosni i Hercegovini.

Djelo *Na vratima Istoka* kritički je pripremljeno, što znači da je u pitanju izbor, s predgovorom, komentarom i bilješkama uz prevod tekstova uređenih zajedno sa Zulejhom Riđanović (lektor predavač). Time je stvoreno izuzetno interesantno štivo, kojim je obuhvaćeno razdoblje od 16. do 20. vijeka. Ne zanemarujući putnike iz 16. i 17. vijeka, može se reći da je ovo, ipak, knjiga o engleskim putnicima iz XIX vijeka, jer su samo u I dijelu uvršteni napisi 4 putnika iz 16. i 17. vijeka i to: Ostel, Foks, Mandi i Blaut, koje redaktor stavlja pod naslov *Između predrasuda i zapažanja*.

Drugi dio, pod naslovom *19. vijek*, sadrži zabilješke dvadesetak engleskih putnika, čija je kazivanja o Bosni i Hercegovini priređivač sistematizovao u pet tematskih cjelina, s namjerom da čitao-cu prezentira ono što je istovremeno bitno, vrijedno i zanimljivo.

U prvoj tematskoj cjelini sadržani su tekstovi o granicama, putevima i konačistima; u drugoj napisi o državi i društvenom životu, odnosno državnoj upravi, sudstvu i gradovima; u trećoj napisi o običajima i vjerovanjima, odijevanju i ishrani, susretima i viđenjima; u četvrtoj viđenja nacija i nacionalnih odnosa, istorijskih ličnosti i zbivanja i istorijskih predviđanja, da bi u epilogu, pod naslovom *Istok očima Zapada*, Hadžiselimović pokušao da na tekstovima putopisaca sačini sintezu čitavog djela.

Prvi engleski putnik koji pominje Bosnu je ruski kapetan Henri Ostel, koji je 1585. preko Venecije i Dubrovnika putovao u Cari-

⁸⁾ Ivan Pederin, »Gospodarski razlozi austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine i razvoj njene privrede 1878—1918. u svjetlu austrijske putopisne literature«. Prilozi Instituta za istoriju Sarajevo, br. 19. Sarajevo 1982. str. 271—289. »Austrijski putopisi prema Hrvatima Dalmacije s obzirom na ratove 1797—1814, 1848, 1859. i 1866. god.«. »Radovi Centra JAZU u Zadru«. Zadar, 1974, 21, 197. Ivan Pederin, »Dalmacija u njemačkoj putopisnoj literaturi između dva rata«. »Radovi Centra JAZU u Zadru«, 22—23, Zadar, 1976, 111.

⁹⁾ A. F. Giljferding, »Putovanje po Hercegovini, Bosni i staroj Srbiji«. Prevod sa ruskog, bilješke i komentar Branko Čulić. Predgovor: Milorad Ekmečić, 1972, 408 stranica, ćirilica.

¹⁰⁾ Artur Džon Evans, »Kroz Bosnu i Hercegovinu pješke tokom pobune avgusta i septembra 1875«. Preveo s engleskog Milutin Drecun; predgovor Milorad Ekmečić, 1965, 336 strana, ilustrovano, latnica. II izdanje, 1973.

Artur Džon Evans, »Ilirska pisma«. Prevod sa engleskog Milutin Drecun, predgovor Milorad Ekmečić, 1967, 178 stranica, ilustrovano, latinica.

¹¹⁾ Milorad Ekmečić, »Slika o Bosni i Hercegovini u evropskoj putopisnoj literaturi od 1850. do 1878. godine«. Poseban otisak iz Godišnjaka Balkanološkog instituta BALCANICA VIII, Beograd, 1977, str. 301—320.

grad, i to kanjonom, a ne morem. Četiri godine kasnije, na putu za Carigrad Bosnom je prošao malo poznati putnik Foks, koji je zabilježio da su u našim krajevima putevi loši, kola prava rijetkost, a ljudi »prosti i siromašni«, naviknuti da poruke prenose dovikujući se s brda na brdo«.

U 17. vijeku još su dva putnika ostavila zapise o Bosni — obrazovani i pouzdani putopisac širokog interesovanja Piter Mandi, koji je 1620. godine putovao od Carigrada do Londona kopnenim putem, Henri Blant, koji je, putujući 1634. godine istim putem, svoja zapažanja zabilježio »upečatljivo i nepristrasno«, gledajući »na druge kulture i narode širom otvorenih očiju i bez uobičajenih predrasuda«. Po njemu, Sarajevo ima 80 džamija i dvadeset hiljada kuća, a veliki utisak na njega je ostavio »ogroman, gotovo džinovski stas ljudi«.

Britanski putnici ponovo su se pojavili u našim krajevima tek od sredine 19. vijeka, pod uticajem evropskih zbivanja i unutrašnjih promjena u Bosni i Hercegovini nakon misije Omer-paše Latasa. Tako je kapetan Edmund Spenser, pisac djela *Putovanje po Evropskoj Turskoj 1850. godine*, u našim krajevima boravio u dva navrata — 1847. i 1850. godine. Putujući od Novog Pazara do Sarajeva i natrag zapisao je da su »putevi loši i opasni, zbog hajduka i uskoka, tovarni konji jedino sredstvo za prevoz robe, hanovi i karaule koje služe kao odmorište rijetki i prljavi«.

Nakon Spensera, kroz Bosnu i Hercegovinu prošlo je dvadesetak engleskih putnika različitih profesija i zanimanja (političari, diplomati, novinari, profesori, naučnici, bankari, lovci, avanturisti i sl.), što je uticalo i na njihovo interesovanje za Bosnu i Hercegovinu. Njihove bilješke o Bosni i Hercegovini su ili zasebne knjige ili dijelovi većih putopisnih cjelina. Dr Hadžiselimović kod britanskih putopisaca 19. vijeka zapaža da je malo njih »koji zagovaraju nezavisnost i kulturnu samobitnost naših naroda«, osim Džejmza Dž. K. Minčina, srpskog konzula u Londonu, te A. Dž. Evansa i A. P. Irbi. Putnici, najčešće, vide zaostalost, primitivizam i mržnju jednih prema drugim vjerskim zajednicama, a jedan od njih čak 30 godina ranije predviđa da će na Balkanu izbiti svjetski rat. Bez obzira na obrazovanje, malo koji Englez »uspjeva da se vine do punog razumijevanja i saosjećanja sa istorijskom sudbinom balkanskih naroda«, s pravom zaključuje Hadžiselimović.

Ako bismo u sva tri ova djela tražili zajedničke imenitelje, onda bi to, prije svega, bio sadržaj koji bi se mogao sažeti u naslov Bosna i Hercegovina između Osmanskog Carstva i evropskih zemalja, odnosno, Bosna i Hercegovina u politici Osmanskog Carstva i evropskih zemalja od 16. do kraja 19. vijeka. Druga zajednička karakteristika jeste činjenica da su sva tri djela radili zreli naučni radnici, koji su zakoračili u srednju (četrdesetih godina) generaciju is-

toričara, obrazovani i metodološki dobro pripremljeni ljudi kojima ne manjka naučne i intelektualne radoznalosti i kritičkog duha. Zajedničko im je i to da su sva tri rada zasnovana na istraživanjima arhivske i druge izvorne građe i, konačno, da sva tri djela predstavljaju neosporan doprinos našoj nauci i kulturi.

Iljas Hadžibegović

Čedomir Popov, *Građanska Evropa (1770 — 1871). Prva knjiga. Osnovi evropske istorije XIX veka, Druga knjiga Politička istorija Evrope*, Matica srpska Novi Sad, 1989.

Zamišljena kao deo *Istorije Evrope* koju Matica srpska u Novom Sadu nastoji da objavi, dvotomna knjiga Čedomira Popova *Građanska Evropa (1770 — 1871)*, ipak predstavlja potpuno nezavisno naučno delo. Kako se iz naslova vidi, prvi tom, 523 stranice narativnog teksta, posvećen je istorijskim temeljima evropske istorije, a drugi je prikaz njene političke istorije. Drugi tom ima 542 stranice narativnog teksta.

Nije nikakvo čudo da glavno mesto u osnovama evropske istorije ovoga vremena sačinjava prikaz dve velike građanske revolucije, američka 1776 — 1783 i francuska 1789 — 1799, s produžecima u istorijskoj agoniji do kraja napoleonovskih ratova 1815. Na ove dve revolucije i njihove posledice otpada 304 stranice prvog toma (od ukupno 523). Iako geografski izdvojena, američka revolucija je sastavni deo evropske epohe demokratskih revolucija i s pravom je ovde uključena.

Preostatak prvog toma je posvećen prikazu industrijske civilizacije u Evropi od vremena pobede industrijske revolucije (1780 — 1815) u Velikoj Britaniji i postepeno svim drugim evropskim zemljama. Odmah je, zatim, potanko obrađena revolucija u nauci, tehnologiji, ekonomskoj organizaciji društava i misaonom razvoju u doba liberalnog kapitalizma. U ovom zadnjem delu je prikazana istorija društvene misli, od racionalizma krajem XVIII veka, preko konzervativne misli (Berk, Žozef de Metr), utopijskog socijalizma, ideologije mladog nacionalizma, pozitivizma do marksizma.

Drugi tom ove knjige je posvećen političkoj istoriji Evrope od kraja napoleonovskih ratova 1815. do ujedinjenja Nemačke i Italije 1871. Na političku istoriju, u pravom smislu otpada 455 stranica (od ukupno 523), a ostatak je posvećen istoriji evropske književnosti »od klasicizma do realizma«.